

Meie tugevus – uuenduslike lahenduste väljatöötamine puuetega noorte ja nendega töötavate inimeste toetamiseks

MEIE VÕIMED

Osalusuurimuse juhend

Erasmus+
Key Action KA220-YOU
Partnerships for cooperation
in the field of youth

Co-funded by
the European Union

Eli vastutust välistav märkus:

Rahastab Euroopa Liit. Esitatud seisukohad ja arvamused on siiski ainult autorite omad ega pruugi kajastada Euroopa Liidu või FRSE seisukohti. Ei Euroopa Liit ega FRSE ei vastuta nende eest.

Väljaandja / väljaandmise andmed**Väljaandja:**

Fundacja Oczami Brata
ul. Brzezińska 57/59
42-208 Częstochowa, Poola

Autor ja sisu eest vastutav isik:

Ewa Jeziak

Muud sisu loojad:

Aleksandra Pieniżek
Andreea Tabun
Chiara Giammarresi
Eleonora Di Liberto
Francesca Di Marco
Gerda Jušin
Indrek Sooniste
Lucas Garcia Moya
Marcos de Juana Espinosa
María José Fernández González-Conejero
Paul Ilyeş

Toimetaja:

Ewa Jeziak

Valmimisaasta:

2025

Litsents:

See teos on litsentseeritud [Creative Commons Attribution 4.0 International \(CC BY 4.0\)](https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/) litsentsi alusel. Materjali võib kasutada, jagada ja kohandada, tingimusel et viidatakse asjakohasele allikale.

Sisukord

Sissejuhatus.....	4
1. Uuringu eesmärk.....	5
2. Osalejad.....	6
3. Uurimistegevus.....	7
4. Meetodid.....	9
4.1 Uurimistegevuse läbiviimine.....	9
4.2 Osalejate kaasamine „kaasuurijatena”.....	10
4.3 Photovoice.....	10
4.4. Individuaalintervjuud.....	10
4.5 Rühmaintervjuud (fookusgrupid).....	11
4.6. Elulood.....	12
5. Eetika.....	14
1. lisa. Photovoice: juhised uurijale ja märkuste mall.....	15
2. lisa. Individuaalintervjuud: juhised uurijatele ja märkuste mall.....	20
3. lisa. Fookusgrupid: juhised uurijale ja märkuste mall.....	24
4. lisa. Intervjuud puudega noortega: eesmärk ja küsimused – nii individuaal- kui ka rühmaintervjuude jaoks.....	27
5. lisa. Intervjuud puudega noorte vanemate ja eestkostjatega: eesmärk ja küsimused – nii individuaal- kui ka rühmaintervjuude jaoks.....	30
6. lisa. Intervjuud spetsialistidega puuetega noorte vajaduste kohta: eesmärk ja küsimused – nii individuaal- kui ka rühmaintervjuude jaoks.....	32
7. lisa. Elulugu: juhised uurijatele ja aruandevorm.....	34
8. lisa. Nõusolekuvormid.....	35
9. lisa. Noorte osalejate iseloomustus.....	39
10. lisa. Vanemad ja eestkostjad – osaleja iseloomustus.....	41
11. lisa. Noorsootöötajad ja spetsialistid – osalejate iseloomustus.....	43
12. lisa. Kontrollnimekiri teadlastele.....	43
Viited.....	46

Sissejuhatus

Käesolevas dokumendis tutvustatakse osalusuurimust, mis töötati välja ja rakendati projekti „Our Ability – uuenduslike viiside väljatöötamine puudega noorte ja nendega töötavate inimeste toetamiseks“ algaasis. Uurimisraamistik koostati selleks, et aidata organisatsioonidel koguda ja analüüsida teavet puudega noorte ning neid toetavate spetsialistide kogemuste, vajaduste ja seisukohtade kohta.

Projekti peamine eesmärk on saada sügavam arusaam puudega noorte vajadustest ja toetada organisatsioone nende vajadustele vastavate kvaliteetsete tegevuste väljatöötamisel. Projektiga püütakse uurida ka noorsootöötajate ja teiste puudega noortega töötavate töötajate ametialaseid väljakutseid, et leida viise nende heaolu ja ametialaste tugisüsteemide tugevdamiseks.

Osaluslik uurimislähenemine paneb erilist rõhku osalejate aktiivsele kaasamisele, tagades, et puudega noorte ning neid toetavate inimeste hääled ja vaatenurgad kaasatakse uurimisprotsessi mõtestatult. Nende vaatenurkade kogumise ja analüüsimise kaudu pakub uurimus väärtuslikke teadmisi, mis võivad aidata kujundada kaasavamaid ja vastuvõtlikumaid noorsootöö tavasid.

Lisaks on projekti eesmärk tutvustada paremaid lähenemisviise noorsootööle ja töötajate toetusprogrammidele, tugevdades samal ajal partnerorganisatsioonide koostööd ja rahvusvahelist mõõdet. Uuringu tulemuste eesmärk on toetada uuenduslike lahenduste väljatöötamist, mis aitavad kaasa puudega noorte ja nendega töötavate spetsialistide paremale kaasatusele, mõjuvõimu suurendamisele ja heaolule.

Partnerlus hõlmab organisatsioone viiest riigist: Fundacja Oczami Brata – Poola; Uniamoci – Itaalia; FAMDIF – Hispaania; Asociatia Down Valea Jiului – Rumeenia; Tartu Vaimse Tervise Hooldekeskus – Eesti.

Käesolev dokument sisaldab põhjalikku teavet ja tegevusjuhiseid osalusuurimuse vahendi kohta, sealhulgas:

- uuringu eesmärgid;
- uuringu osalejate kirjeldus;
- uuringutegevuste üldkirjeldus;
- meetoodika,
- ohutuse, nõusoleku ja eetilised kaalutlused;
- juhised uurijatele ja vormid (lisades);
- osalejate iseloomustuse vormid ja nõusoleku vormid (lisades).

1. Uuringu eesmärk

Uuringu eesmärk on anda **sügavam arusaam puudega noorte vajadustest.**

Uuringu eesmärk on koguda puuetega inimeste ja neid toetavate inimeste seisukohti nende elus praegu kõige olulisemalt mõjutavate valdkondade kohta. Uuringu käigus saadud teadmised aitavad organisatsioonidel oma programme ja tegevusi paremini kohandada noorte vajaduste ja prioriteetidega.

Osalusuurimuse konkreetsed eesmärgid on järgmised:

- Selgitada välja puuetega inimeste vajadused, uurides nende elukvaliteeti, sealhulgas õnnelikkuse, iseseisvuse, huvide ja eelistuste taset, juurdepääsu ressurssidele ja kaasatust, samuti igapäevaseid kogemusi.
- Lisaks on uuringu eesmärk iseloomustada osalejaid, tuues esile nende kogemusi, haavatavust, vajadusi ja ressursse, luues samal ajal ruumi nende hääle kuuldavamaks muutmiseks ja tagades, et nende seisukohad mõjutaksid otseselt tulevasi meetmeid ja tegevusi.

Oodatavad tulemused hõlmavad:

- Kõigi uurimisorganisatsioonide esitatud aruanded.
- Analüüs puuetega noorte praeguste vajaduste kohta.

2. Osalejad

Uuring hõlmab kolme peamist osalejate rühma viies Euroopa riigis:

1. **Puudega noored (vanuses 16–30)**

Kokku 60 osalejat viiest Euroopa riigist. Mõned neist on kohalike koolide õpilased, teised päevakeskuste kasutajad või tööteraapia töötubade osalejad.

2. **Vanemad / eestkostjad / hooldajad**

60 osalejat viiest riigist, kes pakuvad puudega noortele igapäevast hooldust, emotsionaalset tuge ja juhendamist.

3. **Tugitöötajad / spetsialistid**

60 osalejat viiest riigist, sealhulgas nii partnerorganisatsioonide töötajad kui ka väliseksperdid. Sellesse rühma kuuluvad abistajad, koolitajad, õpetajad ja muud puudega inimestega töötavad spetsialistid.

3. Uurimistegevus

Uuring viiakse läbi järkjärguliselt, alustades esimeses faasis sissejuhatavate „tutvumistegevustega”, millele järgnevad tegevused järgmistes faasides.

Uuring puuetega inimeste vajaduste kohta viiakse läbi kolmes etapis. Etapid on kirjeldatud allpool.

I etapp – puuetega inimesed

Uuringut puuetega inimestega viiakse läbi kolme meetodi abil.

1. Photovoice.

Võimaluse korral tuleks seda meetodit kasutada esimesena. Photovoice tuleks korraldada rühmasessioonina. Kui osalejad ei tunne end teiste ees isiklike kogemusi jagades mugavalt, on soovitatav moodustada väiksemad rühmad.

Kuna puudega noorte toimetulek ei pruugi võimaldada neil selles sessioonis osaleda, on soovitatav korraldada see vähemalt kolme osalejaga igast riigist.

2. Fookusgrupid või individuaalintervjuud.

Teine meetod hõlmab intervjuusid 12 puudega inimesega. Soovitatav on korraldada kaks fookusgruppi, kus igas sessioonis on maksimaalselt kuus osalejat. Kui osalejatel on aga erivajadused või individuaalsed asjaolud, mis raskendavad rühmas osalemist, võivad uurijad selle asemel läbi viia individuaalintervjuusid. Küsimused ja eesmärgid jäävad samaks nii fookusgruppide kui ka individuaalintervjuude puhul.

Uurijaid julgustatakse valima ja kohandama meetodit vastavalt osalejate omadustele ja vajadustele. Kuna puudega inimeste toimetulekuvõime on erinev, võib mõnele organisatsioonile sobida paremini individuaalintervjuude läbiviimine kui fookusgruppide korraldamine. Selline paindlikkus tagab, et kõik osalejad saavad mugavalt jagada oma seisukohti ja kogemusi.

3. Elulood – Kolmas meetod hõlmab elulugude koostamist. Iga organisatsioon valib kaks tüüpilist, paradigmaatilist puuetega inimeste juhtumit ja dokumenteerib nende elulood.

II etapp – vanemad ja eestkostjad

Uuring puuetega inimeste vanemate ja hooldajatega hõlmab kahte fookusgruppi intervjuud, milles osaleb kuus inimest, või alternatiivselt ühte fookusgruppi, milles osaleb kuni kaksteist inimest igas osalevas organisatsioonis. Kui fookusgruppi korraldamine ei ole võimalik, võib iga vanema või hooldajaga läbi viia individuaalintervjuu.

Nii fookusgruppides kui ka individuaalintervjuudes kasutatavad küsimused on samad. Need on esitatud lisades, et tagada kogutud andmete ühtsus erinevates organisatsioonides ja uurimiskeskondades.

III etapp – puuetega inimesi toetavad töötajad

Selle rühmaga läbiviidav uuring hõlmab kahte fookusgrupi intervjuud, milles osaleb 6 inimest igas organisatsioonis. Üksikasjalikud juhised fookusgrupi intervjuude korraldamiseks on esitatud käesoleva juhendi hilisemas osas.

4. Meetodid

Käesolevas osas kirjeldatakse uurimismeetodeid ning esitatakse üksikasjalikud juhised kvalitatiivse uuringu andmete kogumise, analüüsi ja aruandluse kohta.

Uuringus kasutatakse kvalitatiivset lähenemisviisi, kogudes ja analüüsides mitte-numbrilisi andmeid, et mõista kontseptsioone, esitusviise ja kogemusi. See sobib põhjalike teadmiste kogumiseks probleemi kohta või uute uurimisideede genereerimiseks. Kasutatakse mitmeid tehnikaid, mis võimaldavad saada komplekssemat ülevaadet osalejate vajadustest ja väljakutsetest.

Nagu mainitud 3. peatükis, hõlmavad andmete kogumiseks kasutatavad meetodid järgmist:

- Visuaalsed meetodid ja kunstipõhine metoodika (photovoice)
- Individuaal- ja rühmaintervjuud (fookusgrupid)
- Elulood (2 paradigmaatilist elulugu riigi kohta).

Kvalitatiivsed, osalus- ja kunstipõhised metoodikad on huvitavad vahendid, sest need aitavad mõista „kuidas” ja „miks”, kuna rõhk on subjektiivsusel (selle peal, mida inimesed öelda tahavad) ja loominguiliste protsesside leidmisel, et kuulata osalejate häält (delikaatsel ja mitte-pealetükkival viisil). Need võimaldavad inimestel end kuuldavaks teha isegi probleemse ja häirivate teemade puhul (Mason, 2006).

4.1 Uurimistegevuse läbiviimine

Kvalitatiivses uurimistöös on uurija ülesanne püüda pääseda ligi osalejate mõtetele ja tunnetele. See hõlmab sageli tundlike teemade käsitlemist, kuid võimaldab ka paremini mõista tähendusi, mida inimesed oma kogemustele omistavad. Seetõttu on uurija profiil, oskused ja lähenemisviis väga olulised. See ülesanne ei ole lihtne, kuna nõuab inimestelt väga isiklike ja mõnikord raskeid kogemuste jagamist. Uurija vastutab nii osalejate kui ka nende andmete kaitsmise eest, mis tähendab, et peavad olema paigas selged kaitsemehhanismid.

Samuti on soovitatav, et töötades puuetega inimesi toetavate töötajatega, oleks uurija eelistatavalt keegi, kellel ei ole osalejatega varasemat hierarhilist suhet, ning vajaduse korral keegi väljastpoolt organisatsiooni. „Siseringi liikmeks” (uuritava organisatsiooni või rühma liige) või „välisringi liikmeks” (keegi väljastpoolt) olemisel on nii eeliseid kui ka puudusi (Holmes, 2020). Välismaalane võib silmitsi seista kahtlustega, kas ta suudab osalejate kogemusi täielikult mõista, eriti organisatsioonilises kontekstis. Teisalt võivad siseringi liikmed vaeva näha piisava distantsi ja neutraalsuse säilitamisega, mis võib mõjutada uuringu objektiivsust.

4.2 Osalejate kaasamine „kaasuurijatena”

Noorte ja teiste sihtrühmade julgustamine aktiivselt osalema uurimisprotsessis partneritena – selle asemel, et kohelda neid ainult passiivsetena „uurimisobjektidena” – on lähenemisviis, mida tasub kaaluda (Smith, Monaghan & Broad, 2002). Kaasuurimine viitab mudelile, kus noored ja teised osalejad teevad uurijatega koostööd, jagades nii võimu kui ka vastutust. See lähenemisviis põhineb osaluse, kaasatuse ja autonoomia põhimõtetel. Osalejate kaasamine uuringu kaasloojatena tagab, et nende seisukohti mitte ainult kuulatakse, vaid need integreeritakse igas etapis. Selline koostöö annab tulemuseks uuringu, mis on tähendusrikkam, asjakohasem ja tihedamalt seotud tegelike vajadustega. Osalejate kaasamise eelised hõlmavad näiteks tõlke- ja tõlgendamisprotsesside toetamist (mis on eriti väärtuslik sisserändaja taustaga ja puuetega osalejate jaoks) ning üldiselt rikkamate andmete genereerimist.

4.3 Photovoice

Photovoice on võimas kvalitatiivne uurimismeetod, mis ühendab osalejate loodud fotod nendega kaasnevate narratiividega. Meetodi töötasid ligi kolmkümmend aastat tagasi osalusliku rahvatervise uurimismeetodina välja Wang ja Burris (1994, 1997) ning sellest ajast alates on see arenenud ülemaailmseks kasutamiseks paljudes akadeemilistes distsipliinides ning praktikutele, kes teevad koostööd kogukondadega muutuste, eestkostmise ja sotsiaalse õigluse edendamiseks.

Photovoice on osaluslik uurimis- ja haridusmeetod, mille raames osalejad kasutavad fotograafiat oma igapäevaelu, vajaduste, väljakutsete, unistuste või kättesaadavate ressursside dokumenteerimiseks ja peegeldamiseks. Fotod arutatakse ja tõlgendatakse seejärel ühiselt, mis viib sageli uute arusaamadeni, muutuste ideedeni või tegevussoovitusteni.

Osalejatele pakub Photovoice võimalust oma kogemusi visuaalselt esitleda, võimaldades neil edastada isiklikke teadmisi ja vaateid, mida võib olla raske sõnadega väljendada. Teadlastele hõlbustab meetod dialoogi, loob uusi arusaamu, mis ületavad intervjuude või fookusgruppide kaudu saadud teadmisi, ning ühendab visuaalse ja narratiivse jutustamise, et luua osalejate kogemustest rikkam arusaam.

Täiendavaid praktilisi juhiseid ja suuniseid leiate 1. lisast.

4.4. Individuaalintervjuud

Individuaalne intervjuu on üks-ühele vestlus uurija ja osaleja vahel. Selle eesmärk on süveneda selle isiku mõtetesse, tunnetesse ja kogemustesse. Soovitav on

poolstruktureeritud formaat, mis juhindub küsimuste raamistikust, mis võimaldab osalejatel suunata arutelu neile oluliste teemade poole.

Mõnel juhul on individuaalintervjuude kasutamine vajalik, kuna mõned meie osalejad ei saa rühmaintervjuudes osaleda ja üks-ühele vestlused sobivad nende võimetele paremini.

Individuaalintervjuude peamine tugevus on nende pakutava teabe sügavus. Kuna osaleja on üksi, on tal sageli mugavam jagada isiklikku või tundlikku teavet, mida ta rühmas avaldada kõhkleks.

Individuaalintervjuude läbiviimine võib aga olla aeganõudev ja ressursimahukas. Iga intervjuu planeerimine, läbiviimine, transkribeerimine ja analüüsimine nõuab märkimisväärset vaeva.

Täiendavaid praktilisi juhiseid ja suuniseid leiate:

- 2. lisast, kus on esitatud üldised juhised intervjuu läbiviimiseks ja tulemuste kirja panemise mall
- 4. lisas, mis sisaldab puuetega noortega intervjuude eesmärki ja küsimusi
- 5. lisas, mis sisaldab puuetega noorte vanemate ja eestkostjatega intervjuude eesmärki ja küsimusi
- 6. lisa, milles on esitatud puudega noorte vajadusi käsitlevate intervjuude eesmärk ja küsimused spetsialistidele

4.5 Rühmaintervjuud (fookusgrupid)

Rühmaintervjuud, mida sageli nimetatakse fookusgruppideks, toovad kokku mitu osalejat (tavaliselt 6–12), et arutada teemat moderaatori juhendamisel. Eesmärk ei ole ainult individuaalsete seisukohtade jäädvustamine, vaid ka osalejate suhtlemise, üksteisele mõju avaldamise ja ühiste tähenduste üle läbirääkimiste jälgimine. Nendes sessioonides on rühma dünaamika sama väärtuslik kui sõnad ise: ühe osaleja kommentaar võib teistes äratada mälestusi, nõustumist, erimeelsusi või uusi ideid.

Rühmaintervjuude peamine eelis on see, et need võimaldavad uurijal kiiresti koguda laia valikut perspektiive. Kuna osalejad reageerivad üksteise panustele ja arendavad neid edasi, võib arutelu paljastada kollektiivseid norme, kultuurilisi väärtusi ning kokkuleppe või erimeelsuse mustreid, mis üks-ühele intervjuudes ei pruugi esile tulla. Keskkond võib olla ka stimuleeriv; osalejad võivad tunda end mugavamalt, kui nad mõistavad, et teistel on sarnased kogemused.

Teisalt võib rühmaintervjuude juhtimine olla keeruline. Mõned osalejad võivad arutelu domineerida, samas kui teised võivad end tagasi hoida, eriti kui teema on tundlik. Kaaslaste

kohalolek võib takistada ausat avameelsust, viies sotsiaalselt soovitud vastusteni, mitte tõeliste tunneteni. Konfidentsiaalsust on ka raskem säilitada, kuna osalejad teavad üksteise identiteeti ja panust. Rühmaandmete analüüsimine võib olla keerulisem, kuna uurija peab pöörama tähelepanu mitte ainult öeldule, vaid ka sellele, kuidas rühma dünaamika arutelu kujundab.

Soovitatav on poolstruktureeritud formaat, mis tugineb küsimuste raamistikule, mis võimaldab osalejatel suunata arutelu neile oluliste teemade poole.

On oluline teada, et fookusgrupid võivad kaasa tuua ka eelarvamusi. Arutelusid võivad domineerida väljendusvõimelisemad isikud ning tõhusa suhtlemise hõlbustamiseks on vaja osalejate teatud ühtsust. Kui rühmad on liiga mitmekesised, on suurem konfliktide oht või väheneb valmisolek isiklike seisukohti jagada (Bloor jt, 2001).

Täiendavaid praktilisi juhiseid ja juhendusi leiab:

- 3. lisa, mis sisaldab fookusgrupi läbiviimise üldjuhiseid ja tulemuste dokumenteerimise vormi
- 4. lisa, milles on esitatud puuetega noortega tehtavate intervjuude eesmärk ja küsimused
- 5. lisa, milles on esitatud puudega noorte vanemate ja eestkostjatega läbiviidavate intervjuude eesmärk ja küsimused
- 6. lisa, milles on esitatud puuetega noorte vajadusi käsitlevate intervjuude eesmärk ja küsimused spetsialistidele

4.6. Elulood

Käesolevas uuringus kavandatud lood tutvustavad igast riigist kaht illustreerivat juhtumit osalejate elukogemustest (ainult puudega osalejad), tuues esile protsessid, mis piiravad nende elukvaliteeti ning juurdepääsu õigustele, võimalustele ja ressurssidele, mis on tavaliselt ühiskonna liikmetele kättesaadavad. Neid lugusid tuleb koguda ja jagada, austades täielikult osalejate privaatsust.

Elulugu on meetod, mille abil kogutakse ja jutustatakse isiku isiklikku ajalugu, keskendudes olulistele pöördepunktile ja tähtsatele teemadele (Bertaux, 1981). Sellised terminid nagu „elulugu”, „isiklik narratiiv”, „biograafia” või „elu lugu” viitavad kõik isiklike jutustuste kogumisele ja tõlgendamisele, et mõista, kuidas inimesed kogevad igapäeva elu, mida nad peavad oluliseks ning kuidas nad tajuvad mineviku, oleviku ja tuleviku sündmusi (Roberts, 2002).

Elulood põhinevad uurimistöö käigus kogutud andmetel, tavaliselt osalejate poolt uurija palvel antud suuliste jutustuste transkriptsioonidel. Neid jutustusi redigeeritakse,

tõlgendatakse ja esitatakse hiljem . Elulood võivad keskenduda konkreetsele teemale või anda põhjalikuma ülevaate inimese elust sellisena, nagu ta seda mäletab.

Uuri ja juhised ja aruandevorm on esitatud 7. lisan.

Elulugude võimalike vormide paremaks mõistmiseks on allpool toodud näide.

Kasvamine kognitiivsete väljakutsetega – lugu võitlusest ja vastupidavusest

Tom kirjeldab oma varaseid kooliaastaid segadust tekitavate ja frustreerivatena. Tal diagnoositi juba varases eas vaimne puue ning tal oli sageli raskusi teiste laste jaoks lihtsate õppetundide ja juhistega kaasas püsida. „Ma teadsin, et tahan hästi hakkama saada, aga ma lihtsalt ei suutnud teiste lastega sammu pidada,“ meenutab ta. Tema õpetajad muutusid mõnikord kannatamatuks ja ta tundis end klassikaaslaste ees sageli piinlikult.

Üleminek algkooli oli suur pöördepunkt. Tom mäletab, et ta paigutati tavaklassi, kus talle pakuti mõningast tuge, kuid õppimise tempo oli talle liiga kiire.

„Ma tahtsin küsimustele vastata, aga ma ei suutnud kõike piisavalt kiiresti meelde jätta... mõnikord olin ma tõesti väga ärritunud.“ Tal oli raskusi ka sotsiaalselt, teda jäeti sageli mängudest või tegevustest välja, sest eakaaslased ei mõistnud tema õpiraskusi.

4. klassiks viis Tomi frustratsioon käitumisprobleemideni. Ta käitus mõnikord klassis halvasti, keeldudes osalemast, visates raamatuid või vaideldes õpetajatega, kui ta tundis, et teda ei mõisteta. „Ma tahtsin lihtsalt, et nad mind mõistaksid,“ ütleb ta. Pärast arutelusid vanemate ja kooliga kohandati Tomi õppeprogrammi väiksemate rühmatundide ja individuaalse toega, mis aitas vähendada osa tema vihast ja segadust.

Keskooli astumine tõi kaasa uusi väljakutseid. Tomil oli raske mitut ainet jälgida ja kodutöödega sammu pidada ning ta muutus mõnikord suletuks või ärevaks. Õpetajate madalad ootused mõjutasid tema enesekindlust. „Üks õpetaja ütles mulle, et ma ei saa teatud aineid kunagi läbi... see tekitas mul soovi loobuda.“ Sellest hoolimata arendas Tom mentori ja õppetoetuse koordinaatori abiga järk-järgult toimetulekustrateegiaid, käies pärast kooli järeleaitamistundides ja kasutades visuaalseid abivahendeid oma töö organiseerimiseks.

Tom sotsiaalne elu jäi endiselt väljakutseks. Ta koges kiusamist ja eakaaslaste poolt arusaamatust, mis sundis teda mõnikord end isoleerima. Siiski leidis ta toetust väikesest sõpruskonnast ja erihuviklubist, kus ta sai ennast väljendada ja anda olulise panuse. Keskooli lõpuks oli Tom arendanud tugevama eneseteadvuse, õppinud oma õpivajaduste eest seisma ning osalenud kognitiivsete puuetega noortele mõeldud kogukonna tegevustes.

Tom lugu rõhutab takistuste, toetussüsteemide ja isikliku vastupidavuse vastastikust mõju. Kuigi tema intellektuaalne puue tekitas akadeemilisi ja sotsiaalseid väljakutseid, võimaldasid talle kohandatud toetus, mõistvad täiskasvanud ja võimalused mõtestatud osalemiseks kasvada enesekindluses, iseseisvuses ja enda eest seismises.

5. Eetika

Uuringute läbiviimine osalejatega (sh puudega osalejatega) nõuab erilist tähelepanu eetilistele kaitsemeetmetele, kuna mõned isikud võivad kuuluda haavatavatesse rühmadesse. Riiklike ja institutsiooniliste eetiliste standardite järgimise tagamiseks peaksid kõik partnerid pühenduma osalejate heaolule, kaitsele ja turvalisusele. Uuring peaks järgima järgmisi eetilisi põhimõtteid:

1. **Riski minimeerimine:** Uurimistegevuses, sealhulgas intervjuudes ja fookusgruppides, tuleks vältida osalejatele kahju või ebamugavustunde tekitamist.
2. **Teadlik nõusolek:**
  - Tuleb tagada, et osalejad mõistaksid uuringu eesmärki ja olulisust.
  - Veenduge, et uuringu eesmärgid ei ole kahjulikud ega eelarvamuslikud.
  - Arvestage osalejate õiguslikku seisundit ja konkreetseid haavatavusi.
  - Pidage nõusolekute kohta põhjalikku arvestust.
  - Alaealiste või eestkostja hoole all olevate osalejate puhul tuleb nõusolek saada ka vastutavatelt täiskasvanutelt või määratud järelevalvajatelt.
3. **Konfidentsiaalsus ja anonüümsus:** Osalejate isikuandmeid tuleb kaitsta ning isikuandmeid ei tohi uurimistöo tulemustes avaldada ilma selgesõnalise nõusolekuta. Riiklike eeskirjade ja ELi isikuandmete kaitse üldmääruse (GDPR 2016/679) järgimine on kohustuslik. Kõikides trükistes ja veebis avaldatavates materjalides tuleb neid andmekaitse standardeid täielikult järgida.
4. **Pseudonüümid:** Osalejatele tuleks pakkuda võimalust valida uuringus kasutamiseks väljamõeldud nimi, tagades, et nad tunneksid end kogu uurimisprotsessi vältel mugavalt ja austatult.

Juhised eetilise tegevuse ja teadliku nõusoleku kohta

Teadlasi julgustatakse järgima järgmisi tavasid, eriti töötades haavatavate osalejatega:

1. Tunnistage ja leevendage isiklike eelarvamusi; vältige eelarvamusi.
2. Andke projekti kohta selget ja kättesaadavat teavet, rõhutades, et eesmärgid on ohutud ja eelarvamustevabad, ning toonitades osalejate panuse tähtsust.
3. Kasutage suhtlemisel neutraalset ja austavat keelt, võimaldades osalejatel vabalt väljendada oma arvamusi ilma neid hindamata või nõustumist/mitte nõustumist väljendamata.
4. Julgustage osalejaid oma mõtteid täpsustama, kasutades küsimusi nagu „Kas sa saaksid sellest rohkem rääkida?“ või „Kas sa saaksid tuua näite?“, et rõhutada nende ideede väärtust.

5. Võimaldage osalejatel küsimusi esitada ja oma arusaama selgitada.
6. Kaasake osalejaid, selgitades, kuidas nende panus aitab kaasa laiemate eesmärkide saavutamisele, vältides samas ebareaalsete ootuste loomist.
7. Austa ja väärtusta kõiki vaatepunkte, kogemusi, oskusi ja elukäike, tagades, et osalejad tunneksid, et nende panus on oluline.
8. Valmistage ette plaan juhuslike leidude jaoks – näiteks teavitada riiklikke asutusi, valitsusväliseid organisatsioone või asjaomaseid ametiasutusi, kui uuring paljastab olukordi, mis mõjutavad osalejate õigusi, turvalisust või heaolu. Kõik andmed, mis võivad kujutada ohtu teistele, tuleb samuti asjakohaselt teatada.

Erilised kaalutlused

- Uuring peaks keskenduma olevikule („siin ja praegu“), mitte paluma osalejatel meenutada minevikusündmusi, mis võivad olla valulised või tundlikud.
- Nõusoleku saab saada etapiviisiliselt: esmalt tutvustage rühmale projekti eesmärgi ja võimaldage üldisi küsimusi; seejärel jagage osalejatele kirjalikku materjali (nt projekti voldikud), mida nad saavad oma tempos läbi vaadata.
- On oluline meenutada osalejatele, et nad võivad uuringust igal ajal ilma põhjendust esitamata loobuda.

Lisas 8 leiate valmis nõusoleku vormid järgmistele rühmadele:

- Noored osalejad
- Vanemate nõusoleku vorm (vanematele, kelle lapsed osalevad uuringus, kuid on alla 18-aastased või ei suuda nõusolekule alla kirjutada)
- Vanemad ja eestkostjad (kes osalevad vestlusel)
- Spetsialistid

Lisas 9, 10 ja 11 leiate osalejate iseloomustamiseks esialgsete andmete kogumise malli, mis on spetsiaalselt koostatud:

- noorte osalejate iseloomustamiseks,
- vanemate ja eestkostjate,
- noorsootöötajate ja spetsialistide jaoks.

1. lisa. Photovoice: juhised uurijale ja märkuste mall

Juhised

1. Enne sessiooni:

Osalejate toetusvajaduste tõttu võib olla ebapraktiline korraldada ühtset sessiooni kõigi kaheteistkümne osalejaga. Seetõttu on soovitatav korraldada vähemalt üks väikese rühma sessioon, kus osaleb vähemalt kolm osalejat. Osalejad peaksid saama ülesande eelnevalt ja neil peaks olema vähemalt üks nädal aega fotomaterjali kogumiseks.

Osalejate ülesanne: *Tooge kaasa fotosid asjadest, kohtadest, inimestest või olukordadest, mis näitavad:*

- *mis on teile oluline*
- *mis teile hea enesetunde tekitab*
- *mis teid kurvaks või vihaseks teeb või stressi tekitab*
- *mida sa tahaksid muuta*

Tooge kaasa 5–10 fotot.

Seejärel vali neist 2 või 3 kõige olulisemat ja valmistu neist rääkima.

Ülesanded juhendajatele:

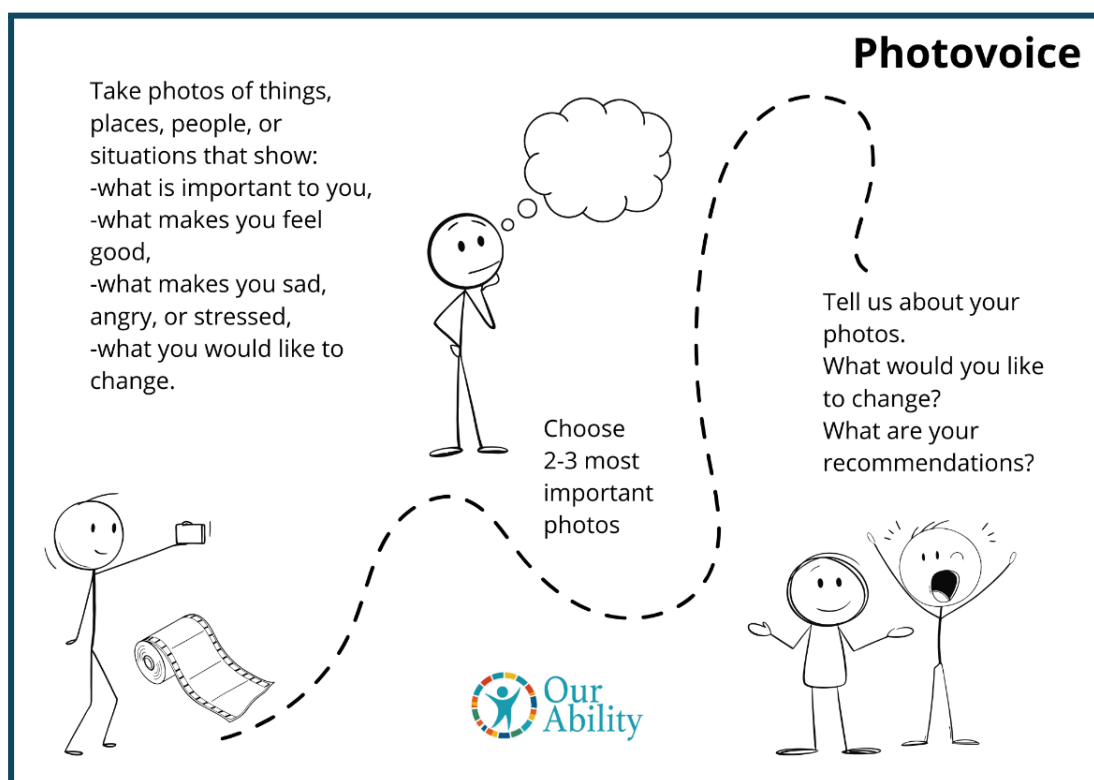
- Pakkuge kohtumisel joogivett, võimaluse korral ka kergest suupistet.
- Kui osalejad vajavad lisatuge, näiteks psühholoogilist tuge, veenduge, et selline tugi oleks tagatud.
- Palun korraldage, et rühmaarutelu juhiks 2 inimest: juhendaja ja abijuhendaja/protokollia.
- Korraldage ruum nii, et kõik osalejad saaksid mugavalt istuda ja oleks ruumi fotode näitamiseks. Fotode näitamiseks võite kasutada laudu või seina.
- Võite sessiooni salvestada (ainult heli). Kui aga mõni osaleja ei nõustu salvestamisega või kui tunnete, et salvestamine võib takistada inimesi avameelselt rääkimast, on parem salvestamist mitte teha (vaid märkmed).
- Enne sessiooni küsib abijuhendaja igalt osalejalt nende pärisnime ja palub valida endale varjunimi. Seda nime kasutatakse aruandes, et kõik osalejate öeldu jääks anonüümseks.

2. Sessiooni ajal:

- Teatage kõigile osalejatele, et selles sessioonis osalemine on vabatahtlik. Nad jagavad ainult seda, mida nad ise soovivad.
- Selgitage, et sessiooni käigus öeldut ei hinda keegi, ja paluge kõigil seda konfidentsiaalsena hoida.
- Alguses selgitage uuringu eesmärki:
„Oleme siin, sest osaleme projektis „Our Ability“. Soovime teada saada väljakutsetest, probleemidest, aga ka sellest, mis teeb elu nauditavaks ja huvitavaks. Meie soovime

teada, mis on teie elus oluline. Teie jagatud teave aitab meil mõista teie vajadusi. See võimaldab meil luua uusi tegevusi ja programme, mis on noortele lõbusad ja kasulikud.”

- Kui sessiooni salvestatakse, teavitage osalejaid:
*„Soovin teile teatada, et seda sessiooni salvestatakse. Ainus põhjus selleks on tagada, et saame teie vastused hiljem täpselt üles kirjutada. Kui oleme olulisemad punktid üles märkinud, kustutatakse salvestus.
Salvestust ei jagata kellegagi peale moderaatori ja assistendi.
Kõike, mida siin ütlete, kasutab analüüsimiseks ainult projektimeeskond, ja teie vastused jäävad täiesti anonüümseks.“*
- Alustage arutelu põhiosa. Esitage iga foto kohta mõtlemisülesandeid:
  - *Mis on fotol?*
  - *Miks te selle foto tegite?*
  - *Mida see ütleb teie elu kohta? Mida soovite, et teised teist või sellest fotost mõistaksid?*
- Uuri ja võib esimesena jagada isiklikku fotot või fotosid.
- Lõplikud arutlusküsimused:
  - Organisatsioonidele:
„Mida võiksid puuetega noori toetavad organisatsioonid teha paremini või teisiti, et aidata oma abisaajaid?“
  - Poliitika/programmi fookus:
„Kui saaksite muuta ühte asja, et muuta elu lihtsamaks või nauditavamaks, mis see oleks?“
- Lõpus tänage kõiki osalemise eest.

3. Rühma juhtimine

Moderator/juhendaja

Juhendaja ülesanded on järgmised:

- Anda igale osalejale ruumi ja aega oma fotode kohta rääkida.
- Tagada, et osalejaid ei hinnataks.
- Säilitada pingevaba õhkkond, luua õige meeleolu ja suunata arutelu.
- Hoida arutelu keskendununa uurimiseesmärkidele.
- Kuulata tähelepanelikult, ilma isiklike arvamusi avaldamata või arutelus osalemata.
- Jääge kogu aeg neutraalseks, austavaks ja mittehinnanguliseks.

Assistent/märkmeid tegija

Märkmete tegija ei osale vestluses – vältib peaga noogutamist või reageerimist ning tal on kindlad ülesanded:

- Testida ja paigaldada helisalvestusseadmed ning jälgida, et salvestus toimiks rühmatöö ajal korrektselt.
- Koguda osalejate demograafilisi andmeid (assistent peaks koguma osalejate nimed).
- Tagada, et kõik vastused jäävad anonüümseks.
- Istuda kogu arutelu ajal ruumis, kus ta näeb ja kuuleb osalejaid (märkus: ärge istuge moderaatori kõrvale).
- Vaadelda, teha märkmeid mitteverbaalsete väljenduste kohta, tuvastada teemasid, järelküsimusi, kehakeelt, segadust, mitteverbaalset suhtlust, näoilmeid, žeste, nõustumisi, eriarvamusi, frustratsiooni, murelikkuse märke jne.
- Tegutseda ajamõõtjana.

Fotohääle märkmed		
Kuupäev:	Asukoht:	Juhendaja/uurija:
Metodoloogilised märkmed [<i>Kas esines katkestusi? Katkestuste põhjused. Kuidas oli ajakava? Suhtumine? Suhtlemise kvaliteet?</i>]		
Osalejate arv	Tegevuse kestus (aeg):	
Osalejate väljamõeldud nimed		
<i>LISA 5 KÕIGE ASJAKOHASEMAT FOTOT JA KOKKUVÕTTA VASTUSED KÜSIMUSELE: Mis on fotol?</i>		
<i>TSITAADID (VÄLJAMÕELDUD NIMEGA)</i>		
<i>KOKKUVÕTE, VASTUSED KÜSIMUSTELE: Miks te selle foto tegite? Mida see teie elu kohta ütleb?</i>		
<i>TSITAADID (VÄLJAMÕELDUD NIMEDEGA)</i>		
<i>KOKKUVÕTE, VASTUSED KÜSIMUSELE: Mida soovite, et teised mõistaksid?</i>		
<i>TSITAADID (VÄLJAMÕELDUD NIMEGA)</i>		

KOKKUVÕTE VASTUSTEST KÜSIMUSELE: Millist nõu või soovitusi annaksid organisatsioonidele, kes toetavad puudega noori, et nad saaksid sinu vajadusi paremini rahuldada?

TSITAADID (VÄLJAMÕELDUD NIMEDEGA)

KOKKUVÕTE VASTUSTEST KÜSIMUSELE: kui sa saaksid muuta ühte asja, et muuta elu lihtsamaks või nauditavamaks, mis see oleks?

TSITAADID (VÄLJAMÕELDUD NIMEDEGA)

2. lisa. Individuaalintervjuud: juhised uurijatele ja märkuste mall

1. Enne intervjuud

- Otsustage, keda kutsuda, võttes arvesse vanust, puuet ja võimet osaleda üks-ühele vestluses.
- Valmistage ette intervjuu küsimused ja juhised ning kontrollige oma eesmärke.
- Vaadake üle korraldused: pidage meeles, et intervjuu salvestatakse.
- Leidke mugav ja privaatne ruum, kus ei ole häirivaid tegureid ja kus istmed on sellised, et osaleja tunneks end mugavalt.
- Pakkuge joogiks vett ja võimaluse korral kerget suupistet.
- Veenduge, et ruum on ligipääsetav ja kohandatud osaleja vajadustele (nt ratastooliga ligipääs, suhtlusabivahendid).
- Küsige osalejalt (või vajaduse korral tema seaduslikult esindajalt) kirjalikku nõusolekut uuringus osalemiseks. Nõusoleku vormid on esitatud järgmistes lisades.
- Koguge demograafilisi andmeid ja paluge osalejal valida väljamõeldud nimi, mida kasutatakse aruandes anonüümsuse tagamiseks.

2. Intervjuu läbiviimine

Intervjueerija:

Intervjuu õnnestumine sõltub intervjueerija võimest luua usalduslik suhe ning leida tasakaal vestluse juhtimise ja osaleja vaba sõnavõtu vahel.

Intervjueerija eesmärgid on:

- Luua turvaline ja austav keskkond, kus osaleja tunneb end mugavalt.
- Koguda uurimisraamistikus üksikasjalikke isiklikke seisukohti ja kogemusi.
- Kuulata aktiivselt ja tähelepanelikult, vältida suunavaid küsimusi ja julgustada osalejat oma mõtteid täpsustama.
- Olla alati eelarvamustevaba ja austav.
- Kohandada küsimused osaleja tempo ja suhtlusstiiliga.

Assistent/märkmedte tegija (vabatahtlik, kui kohal):

- Testida ja seadistada helisalvestusseadmed.
- Tagada anonüümsus, salvestades ainult väljamõeldud nime.
- Tee märkmeid mitteverbaalse suhtluse, esile kerkivate teemade ja oluliste väljendite kohta.
- Toetada intervjueerijat aja planeerimisel.

3. Kui intervjuu algab

- Tänaage osalejat tema aja eest.

- Selgitage intervjuu eesmärki ja seda, kuidas teavet kasutatakse.
- Teavitage osalejat salvestamisest ja kinnitage anonüümsust:
„Soovin teile teatada, et see intervjuu salvestatakse. Ainus põhjus selleks on tagada, et saame hiljem kõik teie vastused täpselt üles kirjutada. Kui oleme olulisemad punktid üles märkinud, kustutatakse salvestus. Salvestust ei jagata kellegagi peale projektimeeskonna. Kõik, mida siin ütlete, jääb täielikult anonüümseks.”
- Meenutage osalejale, et õigeid ega valesid vastuseid ei ole – teid kui uurijat huvitavad ainult tema isiklikud kogemused ja arvamused.
- Selgitage, kuidas intervjuu kulgeb („Me esitame küsimusi ja teie võite vastata oma sõnadega“).
- Looge õige meeleolu, alustades lihtsa ja sõbraliku avaküsimusega (näiteks: „Kas saaksite mulle veidi endast rääkida?“).

4. Intervjuu ajal

- Kasutage avatud küsimusi ja jätkke vastusteks piisavalt aega.
- Olge kannatlik pauside ja vaikuste suhtes – need on loomulikud ja võimaldavad osalejatel sageli järele mõelda.
- Julgustage osalejaid õrnalt täpsustama („Kas saaksite sellest rohkem rääkida?“).
- Kui aeg on piiratud, keskenduge allajoonitud (kohustuslikele) küsimustele. Ülejäänud küsimusi võib küsida, kui aeg lubab.
- Kohandage oma keelekasutust osaleja arusaamisvõimele.

5. Intervjuu lõpetamine

- Kui kõik küsimused on esitatud, paluge osalejale lisada midagi, mida ta soovib jagada.
- Paluge tal kokku võtta üks asi, mida ta peab vestlusest kõige olulisemaks.
- Tänage teda siiralt osalemise eest ja tuletage meelde, kuidas teavet kasutatakse.

Individuaalintervjuu märkmed

Kuupäev:

Koht:

Moderaator/uuriija:

Metodoloogilised märkmed [*Kas esines katkestusi? Katkestuste põhjused. Kuidas kulges ajakava? Suhtumine? Suhtlemise kvaliteet?*]

Osalejate arv:

Tegevuse kestus (aeg):

Osalejate väljamõeldud nimed:

Üldine teema	Küsimus (number)	Kogutud teabe kokkuvõte	Osalejate olulised tsitaadid väljamõeldud nimedega

Üldine järeldus

--

3. lisa. Fookusgrupid: juhised uurijale ja märkuste vorm

1. Enne sessiooni

- Otsustage koosseisu ja suuruse üle – keda tuleks kutsuda.
- Kui tegemist on spetsialistidega (EESMÄRK I), ei tohiks fookusgruppides osaleda osalejad ja nende ülemused samal seansil, kuna hierarhilised suhted võivad piirata avatust.
- Valmistage ette küsimused, juhenddokument ja kontrollige oma eesmärke.
- Vaadake korraldused üle: pidage meeles, et fookusgrupi arutelu salvestatakse.
- Leia mugav ruum sobivas asukohas.
- Ruumil peaks olema üks privaatsuse tagamiseks ning laud ja toolid, et istuda ringis.
- Selle asemel, et korraldada üks fookusgrupp kaheteistkümne osalejaga korraga, võite korraldada kaks või kolm sessiooni väiksemate rühmadega (soovitav on korraldada intervjuud kuue osalejaga).
- Hoolitsege vähemalt vee eest, võimaluse korral ka kerge suupiste eest.
- Palun korraldage fookusgrupi läbiviimiseks 2 inimest: moderaator/juhendaja ja assistent/märkmeid tegev isik.
- Küsige kõigilt osalejatelt kirjalik nõusolek uuringus osalemiseks (nõusoleku vormid leiate järgmistest lisadest).
- Assistent kogub ka demograafilisi andmeid ja palub kõigil valida endale väljamõeldud nimi. Väljamõeldud nime kasutatakse aruandes, et kõik, mida osalejad ütlevad jääks anonüümseks.

2. Fookusgrupi juhtimine

Moderaator/juhendaja

Protsessi edu sõltub juhendaja oskustest – ta peab leidma tasakaalu liiga tugeva suunamise ja osalejate osalemise ebapiisava julgustamise vahel.

Moderaatori eesmärgid on:

- Koguda ettenähtud aja jooksul võimalikult palju erinevaid ideid ja arvamusi võimalikult paljudelt erinevatelt inimestelt.
- Jääda rahulikuks ja luua õige meeleolu, tutvustada teemat ja juhtida arutelu.
- Hoida arutelu uurimisraamistiku piires.
- Kuulata aktiivselt ja tähelepanelikult: mitte osaleda, mitte jagada oma seisukohti ega sekkuda arutellusse.
- Ära kommenteeri ega avalda arvamust, ole eelarvamustevaba ja austav.
- Soodustada kõigi osalemist: proovida kaasata vaikseid osalejaid.

- Kui küsimus on raske mõista, püüdke seda selgitada üldise selgitusega („väljakutse on midagi, mis häirib teie tööd. Kas te mõtlete mõnikord, et „kui *seda asja* poleks, saaksin oma tööd palju paremini teha”? Sellest tahamegi täna rääkida.”)

Assistent/protokollija

Märkmete tegija ei osale vestluses – vältib peanoogutamist või reageerimist ning tal on kindlad ülesanded:

- Testige ja seadistage helisalvestusseadmed, tagades, et fookusgrupi istung salvestatakse nõuetekohaselt.
- Tagada anonüümsus: paluda igal osalejal valida endale väljamõeldud nimi. Seda nime kasutatakse aruandes, et kõik vastused jääksid täielikult anonüümseks.
- Jääge kogu arutelu ajaks ruumi, asudes nii, et näete ja kuulete osalejaid (aga mitte moderaatori kõrval).
- Joonistage osalejate istumiskoha skeem.
- Vaatle ja tee märkmeid mitteverbaalse suhtluse, esile kerkivate teemade, võimalike järelküsimuste, kehakeele, nõustumise või mittenõustumise märkide, segaduse, frustratsiooni, mure ja muude asjakohaste käitumiste kohta.
- Kirjutage üles rühma omadused, näiteks kui paljud osalejad nõustusid või ei nõustunud teatud punktidega ja kui tihti esinesid teatud teemad.
- Täitke sessiooni ajamõõtja rolli.

3. Kui rühm kohtub:

- Tänaage inimesi osalemise eest.
- Korrake rühma eesmärki. Konkreetsed eesmärgid erinevad sõltuvalt uuringu eesmärgist ja sihtrühmast ning need on esitatud järgmistes lisades.
- Teavitage osalejaid salvestamisest ja sellest, et sessioon on anonüümne.
*„Soovin teile teatada, et seda istungit salvestatakse. Ainus põhjus selleks on tagada, et saame hiljem kõik teie vastused täpselt üles kirjutada. Kui oleme olulisemad punktid üles märkinud, kustutatakse salvestus.
Salvestust ei jagata kellegagi peale moderaatori ja assistendi.
Kõike, mida siin ütlete, kasutab analüüsimiseks ainult projektimeeskond, ja teie vastused jäävad täiesti anonüümseks.“*
- Kinnitage, et õigeid ega valesid vastuseid ei ole.
- Selgitage, kuidas kohtumine kulgeb (*me esitame küsimusi*) ja kuidas liikmed saavad kaasa aidata (*vastates küsimustele ning jagades oma seisukohti ja kogemusi*).
- Looge õhkkond, esitades avaküsimus (näiteks: „Rääkige meile veidi endast”).
- Veenduge, et kõik arvamused saaksid kuuldavaks.
- Paluge inimestel rääkida valjemini (häälle tugevus on väga oluline); paluge inimestel (võimaluse korral) mitte korraga rääkida.

- Püüdke valmistada ette oma lühike isiklik vastus igale fookusgrupi küsimustiku küsimusele. Kui keegi osalejatest ei soovi esimesena küsimusele vastata, võite alustada oma kogemuste lühikese jagamisega.
- Pidage meeles, et vaikusehetked on igas fookusgrupis täiesti loomulik osa.
- Kui aeg ei luba teil kõiki allpool loetletud küsimusi küsida, keskenduge ainult neile, mis on allajoonitud. Need on kohustuslikud. Ülejäänud küsimusi tuleks küsida ainult siis, kui aega on piisavalt.
- Võite kaaluda küsimuste paberile kirjutamist ja küsimuste purgi (või kahe purgi) valmistamist (üks kohustuslike küsimuste jaoks ja teine ülejäänud küsimuste jaoks), seejärel laske igal osalejal purgist üks küsimus välja tõmmata, et soodustada osalemist.

4. Koosoleku lõpetamine

- Kui kõik küsimused on esitatud, küsige, kas kellelgi on veel midagi lisada.
- Paluge rühma liikmetel korrata üht asja, mis siin kuuldust oli teie arvates tõesti oluline.
- Täname rühma osalemise eest ja tuletage neile meelde, kuidas teavet kasutatakse.

Fookusgrupi märkmed

Kuupäev:

Asukoht:

Moderaator/uuriija:

Metodoloogilised märkmed [*Kas esines katkestusi? Katkestuste põhjused. Kuidas sujus ajakava? Suhtumine? Suhtlemise kvaliteet?*]

Osalejate arv:

Tegevuse kestus (aeg):

Osalejate väljamõeldud nimed:

Üldine teema	Küsimus (number)	Kogutud teabe kokkuvõte	Osalejate olulised tsitaadid väljamõeldud nimedega

Üldine järeldus

--

4. lisa. Intervjuud puudega noortega: eesmärk ja küsimused – nii individuaal- kui ka rühmaintervjuude jaoks

Eesmärk

„Soovime sinuga rääkida sinu elust ja asjadest, mis on sulle olulised. Tahame teada, mis teeb sind õnnelikuks, mis sulle meeldib ja mis on mõnikord raske. Sinu vastused aitavad meil sinu olukorda paremini mõista. Õigeid ega valesid vastuseid ei ole – tahame lihtsalt kuulda sinu mõtteid ja kogemusi. Võid vastata ainult neile küsimustele, millele soovid, ja võid igal ajal lõpetada.

Meie kohtumine on osa Erasmus Plusi projektist „Our Ability“.

Küsimused puudega noortele

Enne intervjuud:

Räägi mulle midagi endast.

Kuidas sa täna end tunned?

Elukvaliteet

1. Kuidas sa tavaliselt end tunned? (nt õnnelik, igav, kurb jne)
2. Miks sa nii tunned?
3. Kas sulle meeldib koht, kus sa elad? Mis sulle selles kohas meeldib? / Miks sulle see ei meeldi?
4. Mis teeb su päevast hea päeva?
5. Mis teeb su päeva halvaks?

Vabadus (autonoomia)

4. Mida sulle meeldib kanda? Kas saad ise riideid valida? Kui ei, siis miks?
5. Millist toitu sulle kõige rohkem meeldib? Kas valmistad ise süüa? Kui ei, siis miks?
6. Kas saad ise otsustada, kuidas oma vaba aega veedad? Kui ei, siis miks?
7. Kas saad ise oma raha üle otsustada? Kui ei, siis miks?

Õnn ja heaolu

7. Räägi mulle millestki, mis sind õnnelikuks / kurvaks teeb.
8. Kes aitab sind, kui oled kurb?
9. Mida sa teed, et end paremini tunda?

Huvid ja eelistused

10. Mida sulle meeldib vabal ajal teha?
11. Kas on midagi, mida sa ei taha teha?
12. Mida uut sooviksid proovida? (paragliding, rulluisutamine jne.)

Kaasatus ja kuuluvus

13. Kes on su sõbrad? Räägi mulle neist midagi.
14. Kas su elus on veel teisi olulisi inimesi? Kes nad on?
15. Kuidas sulle meeldib teistega aega veeta?
16. Kas on kohti, kuhu sa tahaksid minna, aga ei saa? Kui jah, siis miks?

5. lisa. Intervjuud puudega noorte vanemate ja eestkostjatega: eesmärk ja küsimused – nii individuaal- kui ka rühmaintervjuude jaoks

Eesmärk

„Soovime rohkem teada saada puudega noorte igapäevaelust – vanemate või eestkostjate vaatenurk on meile väga oluline.

Oma kogemusi jagades aitad meil mõista, mis toetab su lapse heaolu, milliste väljakutsetega sina ja su laps silmitsi seisate ning mis muudab igapäevaelu positiivses suunas.

Teie tähelepanekud aitavad meil näha, kuidas luua paremaid võimalusi valikute tegemiseks, õnneks ja kaasatuseks. Õigeid või valesid vastuseid ei ole – meid huvitavad lihtsalt teie kogemused ja arvamused.

Kogume teavet Erasmus Plusi projekti „Our Ability” jaoks.

Küsimused vanematele ja hooldajatele

Elukvaliteet

1. Kuidas kirjeldaksite oma lapse/selle isiku elukvaliteeti (tervis, igapäevased tegevused, suhted)?
2. Mis pakub neile kõige rohkem mugavust ja heaolu?
3. Millised on peamised asjad, mis muudavad tema igapäevaelu raskeks?

Vabadus (iseseisvus)

4. Millistes valdkondades saab teie laps/see inimene ise otsuseid teha (riietus, toit, tegevused)?
5. Kui oluliseks peate seda, et ta saaks ise otsustada?
6. Milliseid raskusi tekib teil, kui püüate neile valikuvabadust pakkuda?

Õnn ja heaolu

7. Mis teeb teda kõige sagedamini õnnelikuks?
8. Millal näete teda kurvana või pettununa?
9. Kuidas suudate sellistel hetkedel nende heaolu taastada?

Huvid ja eelistused

10. Millised tegevused neile meeldivad ja mida nad teevad rõõmuga?

11. Milliseid tegevusi nad vältivad või ei meeldi neile?
12. Kui nad saaksid proovida midagi uut, mis teie arvates neid kõige rohkem köidaks?

Kaasatus

13. Kui palju on neil sõpru või sotsiaalseid kontakte väljaspool perekonda?
14. Kuidas neid ühiskonnas (koolis, naabruses, üritustel) vastu võetakse?
15. Millised on peamised takistused, mis takistavad nende osalemist kogukonnaelus?
16. Mis aitaks kõige enam parandada nende kaasatust ja osalemist?

6. lisa. Intervjuud spetsialistidega puuetega noorte vajaduste kohta: eesmärk ja küsimused – nii individuaal- kui ka rühmaintervjuude jaoks

Eesmärk

„Soovime koguda tagasisidet spetsialistidelt, kes töötavad tihedas koostöös puuetega inimestega, kuna teie kogemus annab väärtusliku ülevaate nende elukvaliteedist, valikuvõimalustest, õnnest, huvidest ja kaasatusest. Jagades oma tähelepanekuid ja erialaseid teadmisi, aitate meil paremini mõista nii puuetega inimeste tugevaid külgi kui ka väljakutseid, millega nad igapäevaelus silmitsi seisavad. Teie panus aitab kindlaks teha valdkondi, kus on vaja täiendavat tuge või ressursse.

Õigeid või valesid vastuseid ei ole – meid huvitab teie kogemus ja asjatundlikkus. Meie kohtumine on osa Erasmus Plusi projektist „Our Ability“.

Intervjuu küsimused

Elukvaliteet

1. Kuidas hindate üldiselt selle isiku elukvaliteeti (tervis, iseseisvus, suhted, integratsioon)?
2. Millised on teie arvates peamised valdkonnad, kus tal läheb hästi või kus ta teeb edusamme?
3. Millised on valdkonnad, kus tema elukvaliteet on piiratud (nt juurdepääs teenustele, iseseisvus, osalemine)?

Vabadus (iseseisvus)

4. Millistes olukordades näete, et isikul on tegelik võimalus otsuseid teha?
5. Kuidas ta reageerib, kui talle pakutakse mitmeid valikuvõimalusi?
6. Milliseid piiranguid näete valikuvabaduse kasutamisel (nt kognitiivne tase, välised takistused, ressursside puudus)?

Õnn ja heaolu

7. Millised tegevused või olukorrad toovad inimesele nähtavalt rõõmu või rahulolu?
8. Kuidas tunnete ära frustratsiooni või õnnetuse märke?
9. Milliseid strateegiaid kasutate, et toetada inimese emotsionaalset heaolu?

Huvid ja eelistused

10. Millised puuetega inimeste huvid ja eelistused olete tähelepanekute või praktika kaudu kindlaks teinud?
11. Kuidas integreerite need huvid töökavasse või igapäevastesse sekkumistesse?
12. Milliseid takistusi kohtate nende huvide väärtustamisel (nt ressursside puudus, võimaluste puudus, suhtlusraskused)?

Kaasamine

13. Millises ulatuses osaleb inimene rühmategevustes või kogukonna üritustel?
14. Milline on eakaaslaste/kogukonna liikmete vastuvõtlikkus ja suhtlemisvalmidus?
15. Millised meetmed või kohandused võiksid suurendada selle isiku kaasatust?
16. Millised on teie kogemuste põhjal kõige tõhusamad kaasamispraktikad, mida olete täheldanud?

7. lisa. Elulugu: juhised uurijatele ja aruandevorm

Juhised: Kirjeldage osaleja lugu jutustavas vormis. Kasutage lühikesi otseseid tsitaate, kui need lisavad väärtust. Hoidke tekst lühike ja keskendunud, kuid säilitage osaleja kogemuse unikaalsus. Hõlmake järgmisi punkte:

Valmistage iga organisatsiooni kohta 2 lugu. Lisage:

1. **Praegune olukord.** Kirjeldage osaleja praegust elukeskkonda (kus ta elab, igapäevased tegevused, rutiinid).
2. **Sünnikoht, vanus, pereolukord.** Lisage vanus, sünnikoht, perekonna koosseis ja olulised suhted.
3. **Kogukonna kirjeldus.** Kirjeldage osaleja kogukonda: sotsiaalset keskkonda, tugivõrgustikke, ligipääsetavust või väljakutseid.
4. **Elutingimused.** Lisage teave eluaseme, ligipääsetavuse ja tugiteenuste kohta.
5. **Kogemused ja tunded teenuste ja toetussüsteemide suhtes.** Kuidas nad tajuvad hooldus-, haridus- või puuetega inimeste toetussüsteeme? Lisage positiivsed ja negatiivsed kogemused.
6. **Eneseesitlus ja väärtused.** Kuidas osaleja ennast kirjeldab? Mis on talle kõige olulisem?
7. **Vajadused ja püüdlused.** Tõstke esile nende peamised vajadused, lootused ja soovid, arvestades nende võimeid ja huvisid.
8. **Puudega seotud kogemused.** Lisage puudega seotud kogemused, sealhulgas takistused, juurdepääsetavuse probleemid või võimalused.
9. **Diskrimineerimine ja ebasoodne olukord.** Märkige ära väljakutsed või ebavõrdsus, millega nad puude, soo, sotsiaalse keskkonna või muude tegurite tõttu silmitsi seisavad.
10. **Soovitused toetuse ja võimendamise kohta.** Lisage osaleja ettepanekud selle kohta, kuidas parandada tema osalust, iseseisvust ja heaolu.
11. **Tulevikuplaanid.** Millised on nende eesmärgid või soovid? Lisage tsitaadid, kui nad väljendavad ambitsioone või unistusi.

Allpool leiate elulugude mallid.

Elulugu 1. Väljamõeldud nimi, vanus ja riik

Rääkige osaleja lugu. Toetage jutustust *väikeste otseste tsitaatidega*, kui see on asjakohane. Hoidke lugu võimalikult lühike, kaotamata selle väärtust või unikaalsust.

Allikas: Elulugu kogutud [piirkonnas], [riigis], kuupäev

Elulugu 2. Väljamõeldud nimi, vanus ja riik

Rääkige osaleja lugu. Toetage jutustust *lühikeste otseste tsitaatidega*, kui see on asjakohane. Hoidke lugu võimalikult lühike, kaotamata selle väärtust ega unikaalsust.

Allikas: Elulugu kogutud [piirkonnas], [riigis], kuupäev

8. lisa. Nõusolekuvormid

A. Noorte osalejate nõusolekuvorm – projekt „Our Ability” (lihtsasti loetav versioon)

Projektist

- Soovime sinuga rääkida sinu elust ja mõtetest 😊
  - See on osa projektist „Our Ability”.
  - Võid ise otsustada, kas soovid selles osaleda.
-

Mis juhtub?

- Me esitame sulle mõned küsimused.
  - Võite rääkida nii palju või nii vähe, kui soovite.
  - Võite igal ajal lõpetada. ❌
-

Teie privaatsus

- Teie öeldu jääb konfidentsiaalseks 😞
  - Teie nime ei kirjutata aruannetesse.
-

Teie valik

- Osalemine on teie valik.
  - „Ei” öelda on lubatud 👍
-

Kas soovid osaleda?

Jah, ma tahan osaleda Ei, ma ei taha osaleda

Vabatahtlik: helisalvestus 🎤

- Soovime salvestada vestluse. Seda kuuleb ainult projektimeeskond.
- Pärast teie vastuste üleskirjutamist salvestis kustutatakse. 🎤 ❌
- Võite vastata „jah” või „ei”.

Jah, olen salvestamisega nõus Ei, ma ei ole salvestamisega nõus

---

Vabatahtlik: foto 📷

- Nõustun, et minu jagatud fotosid võidakse kasutada uuringut käsitlevas avalikus aruandes.
- Võite vastata „jah” või „ei”.

Jah, olen nõus Ei, ma ei ole nõus

Teie nimi (osaleja nimi): _____

Koht ja kuupäev: _____ Allkiri: _____

B. Nõusolekuvorm vanematele ja eestkostjatele (kes osalevad intervjuus)

Projektist

Teid kutsutakse osalema projektis „Our Ability”, mille raames uuritakse puudega noorte kogemusi, vajadusi ja püüdlusi.

Mis toimub?

- Teile võidakse esitada küsimusi grupi- või individuaalintervjuus.
- Samuti võite toetada oma lapse või teie hoole all oleva isiku osalemist uuringus.
- Osalemine on vabatahtlik ja te võite sellest igal ajal loobuda.

Konfidentsiaalsus

- Kogu teave muudetakse anonüümseks.
- Aruannetes ei avaldata nimesid ega isikut tuvastavaid andmeid.

Teie õigused

- Teie ja teie laps/teie hooldatav isik võite keelduda mis tahes küsimusele vastamast.
- Võite oma nõusoleku igal ajal tagasi võtta ilma tagajärgedeta.

Nõusolek

- Olen eespool esitatud teabe läbi lugenud ja sellest aru saanud.
- Ma tean, et osalemine on vabatahtlik ja konfidentsiaalne.
- **Nõustun osalema (ja minu lapse/minu hoolealuse nimel) selles uuringus.**

Jah Ei

Vabatahtlik: helisalvestus

Soovime vestlusi salvestada, et tagada täpsus. Salvestised hoitakse turvaliselt ja neid kasutab ainult uurimisrühm. Pärast teie vastuste üleskirjutamist salvestis kustutatakse.

- **Ma annan nõusoleku helisalvestuseks.**

Jah Ei

Vabatahtlik: fotode kasutamine

- **Annan nõusoleku, et minu lapse/minu hoole all oleva isiku fotosid kasutatakse projektiaruande koostamisel ja avaldamisel.**

Jah Ei

Noore osaleja nimi: _____

Vanema/eestkostja nimi: _____

Koht ja kuupäev: _____ Allkiri: _____

C. Vanemate nõusoleku vorm (vanematele, kelle lapsed osalevad uuringus)

Projektist

Teie laps (teie hoole all olev isik) on kutsutud osalema projektis „Our Ability”. Projekti eesmärk on uurida puuetega noorte kogemusi, vajadusi ja ideid.

Mis toimub?

- Teie lapsele (teie hoole all olevale isikule) võidakse esitada küsimusi grupis või individuaalses vestluses.
- Nad võivad otsustada ühelegi küsimusele mitte vastata.
- Nad võivad igal ajal ilma põhjendust esitamata lõpetada.

Konfidentsiaalsus

- Kõike, mida teie laps (teie hoole all olev isik) jagab, koheldakse austusega ja hoitakse konfidentsiaalsena. Aruannetes ega väljaannetes ei kasutata nimesid ega isikuandmeid.

Vabatahtlik osalemine

- Osalemine on vabatahtlik.
- „Ei” ütlemine ei mõjuta teie last (teie hoolealust) mingil moel.
- Võite oma nõusoleku igal ajal tagasi võtta.

Nõusolek

- Olen eespool esitatud teabe läbi lugenud ja sellest aru saanud.
- Ma tean, et minu lapse (teie hoole all oleva isiku) osalemine on vabatahtlik ja konfidentsiaalne.
- **Ma annan loa, et minu laps/teie hoole all olev isik osaleks selles uuringus.**

Jah

Ei

Vabatahtlik: helisalvestus

Me võime vestlust salvestada, et teie lapse (teie hoole all oleva isiku) vastuseid täpsemalt meelde jätta. Salvestusi kasutab ainult uurimisrühm ja need kustutatakse pärast vastuste üleskirjutamist.

- **Ma annan loa oma lapse (teie hoole all oleva isiku) hääle salvestamiseks.**

Jah

Ei

Vabatahtlik: fotode kasutamine

- **Ma annan nõusoleku, et minu lapse (minu hooldatava isiku) esitatud fotosid kasutatakse projektiaruande koostamisel ja avaldamisel.**

Jah

Ei

Noore osaleja nimi: _____

Vanema/eestkostja nimi: _____

Koht ja kuupäev: _____ Allkiri: _____

D. Nõusolekuvorm spetsialistidele

Projektist

Osana projektist „Our Ability“ soovime saada tagasisidet spetsialistidelt, kes toetavad puudega noori. Teie seisukoht aitab meil paremini mõista nii meie abisaajate kui ka nende eest professionaalselt hoolitsevate isikute väljakutseid, vajadusi ja võimalusi.

Mis toimub?

- Osalete intervjuus või rühmaarutelus.
- Osalemine on vabatahtlik. Võite igal ajal loobuda.

Konfidentsiaalsus

- Kõik andmed jäävad konfidentsiaalseteks.
- Andmed muudetakse aruannetes ja esitlustes anonüümseks.

Teie õigused

- Teil on õigus jätta vastamata mis tahes küsimusele.
- Võite oma nõusoleku igal ajal tagasi võtta ilma tagajärgedeta.

Nõusolek

- Olen eespool esitatud teabe läbi lugenud ja sellest aru saanud.
- Tean, et osalemine on vabatahtlik ja konfidentsiaalne.
- **Nõustun selles uuringus osalema.**

Jah Ei

Vabatahtlik: helisalvestus

Võime arutelu salvestada, et tagada selle täpsus. Salvestised hoitakse turvaliselt ja neile on juurdepääs ainult uurimisrühmal. Pärast teie vastuste üleskirjutamist salvestis kustutatakse.

- **Ma annan nõusoleku helisalvestuseks.**

Jah Ei

Nimi: _____

Allkiri: _____ Koht ja kuupäev: _____

9. lisa. Noorte osalejate iseloomustus

Väljamõeldud nimi		
Vanus	Märkige osaleja vanus	
Puue	Märkige puude liik või asjakohased funktsionaalsed piirangud	
Sotsiaalne profiil	Märkige, kas osaleja: Pärit sotsiaalmajanduslikult ebasoodsas olukorras olevast perekonnast on sisserändaja taustaga Kogeb vaimse tervise probleeme (nt madal enesehinnang, enesevigastamine, trauma, muud häired, vägivalda kogemused, sõltuvused, motivatsiooni puudumine või piiratud ootused tuleviku suhtes) Kogeb muid raskusi (täpsustage)	
Elamistingimused	Kirjeldage elamistingimusi: Elab koos perega Elab perega ja käib päevakeskuses Elab hooldekodus (mis on põhjus, kui kaua) Muu (täpsustage)	
Kooliskäimise staatus	Märkige, kas osaleja: Praegu koolis Ei käi koolis	
Haridustase	Palun kirjeldage: Külastatud klass/klass/tase (kui käib koolis) Kõrgeim saavutatud haridustase (kui ei käi koolis)	
Vanemaks olemine	Valige: Lastega/lasteta Kui on lapsi, palun kirjeldage, mitu ja millises vanuses	
Töötamise staatus	Valige: Praegu tegelen/ei tegele mingisuguse sissetulekut toova tegevusega Kui tegelete tegevusega, palun kirjeldage seda	

Muu asjakohane teave	Muu asjakohane teave	
----------------------	----------------------	--

10. lisa. Vanemad ja eestkostjad – osaleja iseloomustus

Vanema väljamõeldud nimi		
Lapse/noore osaleja väljamõeldud nimi (kui on)		
Lapse puue	Täpsustage lapse puude liik või asjakohased funktsionaalsed piirangud	
Muud lapsed	Märkige, mitu last on peres	
Perekonnaseis	Märkige: abielus / lahutatud / lesk / vallaline / muu	

11. lisa. Noorsootöötajad ja spetsialistid – osalejate iseloomustus

Väljamõeldud nimi		
Amet/ Amet		
Vanus		
Sugu	Naine, mees, muu	
Töökogemus	Palun kirjeldage: Kogutööstaaž (aastates) Töökogemus puuetega inimestega (aastates)	

12. lisa. Kontrollnimekiri teadlastele

Enne uurimistöö algust

Ettevalmistus ja planeerimine

- Vaadake üle eesmärk, sihtrühm ja meetod (Photovoice / World Café / Intervjuud / Fookusgrupid / Elulood).
- Valmistage ette suunavad küsimused ja märkmevormid (lisad 1–7).
- Otsustage, kes on moderaator ja kes teeb märkmeid (2 inimest seansi kohta).
- Veenduge, et kõik materjalid on valmis: nõusolekuvormid, pastakad, pabertahvlid, paber, suupisted jne.
- Valmistage ette ja testige salvestusseadmed (audio, kui selleks on antud nõusolek).
- Tagage juurdepääsetavus (takistusteta ruum, vaikne keskkond, mugavad istmed, vesi/suupisted).
- Valmistage ette osalejate iseloomustusvormid (lisad 9-11).
- Koguge allkirjastatud nõusolekuvormid (lisa 8) – sealhulgas audio- ja fotomaterjalide kasutamiseks.
- Kontrollige, et osalejad mõistavad, et osalemine on vabatahtlik ja anonüümne.
- Paluge osalejatel valida endale väljamõeldud nimi või määrake see ise, et säilitada anonüümsus.
- Valmistage ette emotsionaalne tugi, juhul kui osalejad seda vajavad.
- Valmistage ette rahulolu küsimustikud (soovitav).

Uuringu käigus

Juhendamine ja suhtlemine

- Alustage sooja tervitusega ja eesmärgi lihtsa selgitusega.
- Meenutage osalejatele: „Õigeid ega valesid vastuseid ei ole.“
- Kinnitage veel kord, et osalemine on vabatahtlik; osalejad võivad igal ajal lõpetada.
- Kui teete salvestust, teatage sellest selgelt ja kinnitage kõigi nõusolekut.
- Kasutage avatud küsimusi; julgustage kõiki oma mõtteid jagama.
- Hoidke arutelu lugupidava ja kaasava — vältige hinnanguid.
- Pidage sessioon planeeritud aja piires ja säilitage rahulik tempo.
- Märkige üles peamised teemad, tsitaadid (kasutades väljamõeldud nimesid) ja mitteverbaalsed märgid.
- Paluge osalejatel täita rahulolu küsimustikud.
- Tänage kõiki siiralt osalemise eest.

Pärast uurimistegevust

Dokumenteerimine ja aruandlus

- Hoidke nõusolekuvorme turvaliselt vastavalt isikuandmete kaitse üldmääruse eeskirjadele ja teie organisatsioonis kehtivatele eeskirjadele.
- Täitke osalejate iseloomustuslehed
- Kustutage helisalvestised pärast nende transkribeerimist ja kontrollimist.
- Kontrollige andmete selgust, sidusust ja eetilist vastavust.

Materjalide kontrollnimekiri

- Nõusolekuvormid (noored osalejad, vanemad, spetsialistid).
- Osalejate iseloomustuslehed.
- Rahulolu küsimustikud.
- Aruandlusmallid.
- Pastakad, pabertahvlipaber, kleebised, värvilised markerid.
- Osalejate tehtud fotod (ainult Photovoice'i jaoks).
- Diktofon (kui on antud nõusolek).
- Nimekaardid / isikut tõendavad dokumendid, kui vaja.
- Suupisted (vesi, suupisted).

Viited

- Bertaux, D. (toim.). (1981). *Biograafia ja ühiskond: eluloo lähenemine sotsiaalteadustes*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Bloor, M., Frankland, J., Thomas, M. & Robson, K. (2001). *Fookusgrupid sotsiaalteaduslikus uurimistöös*. London: Sage
- Brown, J. & Isaacs, D. (2005). *World Café: meie tuleviku kujundamine oluliste vestluste kaudu*. Berrett-Koehler Publishers.
- Fouché, C. & Light, G. (2010). Kutse dialoogile „The World Café” sotsiaaltöö uurimistöös. *Qualitative Social Work*, 10(1), 28–48.
- Holmes, A. G. D. (2020). Teadlase positsioon – selle mõju ja koha kaalumise kvalitatiivses uurimistöös – uus teadlase juhend. *Shanlax International Journal of Education*. 8 (4), 1–10.
- Mason, J. (2006). Meetodite segamine kvalitatiivsel viisil. *Kvalitatiivne uurimistöö*, 6(1), 9–25.
- Roberts, B. (2002). *Biograafilise uurimistöö*. Open University Press, Buckingham ja Philadelphia.
- Smith, R., Monaghan, M., & Broad, B. (2002). Noorte kaasamine kaasuurijatena: metodoloogiliste küsimustega silmitsi seismine. *Qualitative Social Work*, 1(2), 191–207.
- Wang C, Burris M. (1994) Võimestamine fotoromaani kaudu: osalemise portreed. *Tervishoiukoolitus ja käitumine*, 171–186.
- Wang, C. C., & Burris, M.A. (1997). Photovoice: kontseptsioon, meetodika ja kasutamine osalusliku vajaduste hindamisel. *Health Education & Behavior*, 24, 369–387.

Meie võimekuse osalevad organisatsioonid:

Tartu Vaimse Tervise Hooldekeskus
Eesti

TARTU VAIMSE
TERVISE HOOLDEKESKUS

Asociația Down Valea Jiului
Rumeenia

Uniamoci
Itaalia

FAMDIF/COCEMFE-Murcia
Hispaania

Fundacja Oczami Brata
Poola

